

Izvorni znanstveni rad
UDK 944:323.27/28 »1789«

Francuska revolucija i novo doba

Eduard Kale

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Sažetak

Ukidanje monarhije, prava građanina, civilna uprava svećenstva, ukidanje feudalizma, nisu se izvorno i prvi put dogodili u Francuskoj 1789. godine ali tek su u vrijeme francuske revolucije postojali opći socijalni uvjeti koji su osiguravali njihov širi utjecaj i povijesnu važnost. Ti su događaji i odluke sadržavali eksplicitnu i istinsku dubinu, temeljitost i sveobuhvatnost novog povijesnog zbivanja. Francuska revolucija postala je paradigmom buduće političke prakse.

Sjećanje na francusku revoluciju iz 1789. godine nedvojbeno znači sjećanje na presudan, epohalan događaj novije povijesti. Budući da se pritom najčešće misli na neke bitne akte i čine te revolucije, kao što su Deklaracija o pravima čovjeka i građanina, ukidanje monarhije, Dekret o ukidanju feudalizma i Dekret o civilnoj upravi svećenstva, a da se takvi akti i čini nisu prvi put dogodili tek u francuskoj revoluciji, radi objektivne ocjene te revolucije nužno je najprije osvijetliti pitanje: Je li spomenuto uobičajeno stajalište o toj revoluciji opravdano?

Dakako, republikanski oblik vladavine stara je tekovina evropske povijesti, za njega se zna već u antičkim vremenima. Nalazimo ga u staroj Grčkoj i Rimu. I u srednjem vijeku postoje republike, među kojima je, primjerice, i naš Dubrovnik. A svojevrsne republikanske odlike imaju i srednjovjekovni slobodni gradovi — makar im tu slobodu »podario« i »garantirao« kralj. Republikanska obilježja nalazimo, dakako, i u nekim ranijim savezima, gradova ili pokrajina, kao primjerice u Švicarskoj ili Nizozemskoj. I ranije u evropskoj povijesti bilo je pojava ukidanja monarhije i uređenja republikanskog oblika vladavine. I to ne samo još u staroj Grčkoj i Rimu nego i kasnije, primjerice, u Engleskoj za Cromwella. Dakle, republikanski oblik vladavine nije se prvi put u povijesti pojavio u francuskoj revoluciji.

Ni Deklaracija o pravima čovjeka i građanina nije prvi takav akt u evropskoj i svjetskoj povijesti. Bilo je sličnih i prije. Duh i mnoge odredbe te Deklaracije ne nalazimo samo u Deklaraciji o nezavisnosti SAD, u ustavima pojedinih federalnih država SAD, i u Ustavu SAD iz 1787, nego se elementi Deklaracije o pravima čovjeka i građanina mogu naći u mnogim, ranije donese-

nim aktima u nekim zemljama. Tako, primjerice, u Engleskoj — u *Magni Carti*, donesenoj za kralja Ivana 1215. (u glavama 39. i 40), u *Peticiji o pravima* iz 1628. (u glavama I, II, III, V i X), te u *Deklaraciji prava i sloboda podanika i slijedu nasljeđa krune* iz 1689 — koja je djelomice bila i poticajna za *Deklaraciju o nezavisnosti SAD* iz 1776, pa i ustave pojedinih federalnih država SAD iz toga doba; zatim u Francuskoj — primjerice u *Loriškoj Karti* iz 1155. Luja VII (članovi 4, 9, 12, 16, 35). Slične se odredbe mogu naći i u brojnim statutima ranijih republika i slobodnih gradova u Evropi.

Takoder ni *Dekret o civilnoj upravi svećenstva* nije prvi akt takvih obilježja. Posve mu je slična Pragmatična sankcija iz Bourgesa 1458, Ta obilježja sadrži i anglikanizam, nastao odvajanjem engleske crkve od Rima. A slični elementi mogu se naći i u luteranstvu i kalvinizmu.

Razmotrimo još temeljitije neke činjenice. Zadržimo se na ključnom aktu francuske revolucije — koji je toliko bitan i ima takve odlike da su i svi drugi akti te revolucije u biti izvedeni iz načela toga akta — *Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina*. U *Deklaraciji* se kao prirodna, neotuđiva i sveta prava čovjeka navode sloboda, vlasništvo, sigurnost i otpor tlačenju, kao prirodna prava svakog čovjeka koja nisu ni s čim ograničena, osim ukoliko ne povređuje ista prava drugih. U duhu toga navode se načela: da su svi građani jednaki pred zakonom; da su svima dostupni svi položaji, u svim javnim službama i poslovima, prema sposobnosti; da je svaki čovjek nevin dok mu se ne dokaže krivnja; da se nikoga ne može sprečavati u mišljenju i vjerovanju, i svatko s tim u skladu ima slobodu govora, pisanja i objavljivanja; da su porezi za održavanje javnih službi određeni imutkom građana; da njihova upotreba mora biti pod javnim nadzorom, isto kao i cjelokupna uprava; te da mora postojati odvojenost javnih vlasti. Ta prava i odredbe nalazimo i u temeljnim aktima SAD donesenim od 1776. do 1789. godine (ustav SAD je inače stupio na snagu 1789) — u *Deklaraciji o nezavisnosti*, u ustavima pojedinih federativnih država i u Ustavu SAD. Tako se u *Deklaraciji o nezavisnosti* ističu očita, neotuđiva prava kojima je Bog obdario ljude — pravo na život, slobodu i sreću; zatim načelo da upravu (vladu, vlast) ustanovljuju ljudi; da ona počiva na njihovoj odluci i da mora biti u službi spomenutih ljudskih prava. A u spomenutim ustavima se jamči pravo vlasništva, sloboda savjesti i vjerovanja, zatim govora, tiska i udruživanja. U engleskoj *Deklaraciji o pravima i slobodama podanika* iz 1689. navodi se da se ljude ne može suditi mimo zakona, da zakone donose legalno izabrana tijela, kao i odluke o vojsci, da se jamči sloboda govora i rasprave, da se ne može povređivati vjera, prava i slobode ljudi — (makar to nema onu temeljnu pozadinu prirodnih prava ljudi koju ima francuska *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina*). Valja uz to spomenuti da je jedna zemlja uvela a druga iskušala republikanski oblik vladavine.

U vezi s navedenim činjenicama nameću se slijedeća pitanja: (1) zašto se spomenuti akti i čini ishodišno vezuju uz francusku revoluciju iako su se slični ili isti javljali i ranije i drugdje i (2) zašto se američki rat za nezavisnost i konstituiranje SAD ili zbivanja u Engleskoj u 17. stoljeću ne smatraju presudnim događajima u novijoj povijesti nego se takvim smatra francusku revoluciju? Na prvo pitanje odgovorili bismo ovako: presudnim postaje kakvo općesocijalno stanje proizvodi određene akte ili čine i, povezano s tim, imaju li

oni širi utjecaj i povijesnu važnost. Očividno je da navedeni akti i čini, iako slični ili isti onima iz francuske revolucije i iako su se zbili ranije, nisu proizvod onakvog općesocijalnog stanja kakvo je bilo u Francuskoj prije revolucije, pa nisu imali niti su mogli imati tako širok utjecaj i povijesnu važnost.

Odgovor na drugo pitanje bi glasilo: da bi se neko zbivanje prihvatilo kao presudno povijesno zbivanje, nužno je da sadrži istinsku dubinu, temeljitost i sveobuhvatnost istinski novog, povijesnog zbivanja, što pretpostavlja odgovarajuću (povijesnu političku, idejnu i općesocijalnu) zrelu pripravu, i da je povijesno utjecajno, da ima neposredan utjecaj na šira kontinentalna i svjetska zbivanja. Činjenica je da je to nedostajalo zbivanjima u Engleskoj 17. stoljeća i onima u SAD u vrijeme rata za nezavisnost i konstituiranje.

Zbivanja u Engleskoj u 17. stoljeću, ma koliko burna i s elementima novog, ipak nisu bila u znaku tako radikalnog prekida s ranijim poretkom, toliko temeljita i sveobuhvatna, niti su imala takvu općesocijalnu pripravu kao što je to slučaj s francuskom revolucijom; a nisu, naravno, niti su mogla imati širi utjecaj, stoga ni povijesnu važnost francuske revolucije. Engleska ni sto godina kasnije nije bila pripravljena za takav radikalni prekid s ranijim poretkom u kakav je ušla Francuska s revolucijom. Nije slučajno da je najveći kritičar zbivanja u Francuskoj za revolucije bio Englez Burke. Ni zbivanja u SAD u vrijeme borbe za nezavisnost i konstituiranje nisu mogla imati onako široki odjek, pa onda ni odliku povijesnog događaja kakav je imala i ima francuska revolucija, usprkos izrazitoj uspostavi novog poretka. I to ne zbog toga što su se odigrala izvan Evrope, na periferiji, nego — usprkos činjenici da su to učinili američki kolonisti koji su otišli iz Evrope uglavnom zbog nesnošljivosti prema vjerskim slobodama i da su svoje statute oblikovali na načelima ranije gradske samouprave — ta zbivanja ipak nisu imala povijesnu općesocijalnu pripravu, političku i idejnu, kakvu je imala francuska revolucija.

Istina je da se pri oblikovanju *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina* savjetovalo pisca *Deklaracije o nezavisnosti* SAD, Thomasa Jeffersona. Ali ne može se uzeti u obzir samo ta činjenica, izdvojena i bez objašnjenja, i držati je odlučnom pri ocjeni primata povijesne važnosti dva događaja, onog američkog i francuske revolucije. Pri procjeni te činjenice nužno je imati na umu da je Jefferson bio ministar za Francusku u vladi SAD, te da je veći dio kolonijalne Sjeverne Amerike prije bio francuski (makar s rjeđe naseljenim Francuzima nego li je manji istočni dio bio naseljen doseljenicima iz Engleske), da je kolonijalni rat između Francuske i Engleske u Sjevernoj Americi (1756—61) bio prethodnica rata za nezavisnost SAD, u kojemu su Francuzi ratovali na strani Amerikanaca protiv Engleza; posebice ne treba zaboraviti da su događaji u Americi (rat za nezavisnost i uspostavu SAD) bili inspirirani upravo idejnim strujanjima u Francuskoj, idejama prosvjetitelja, osobito prirodnog prava i svetosti razuma. Američki su vođe čitali i nadahnjivali se, osim J. Lockom, Rousseauom, Voltaireom i Montesquieuom. Našli su upravo u njih nove ideje koje su im dale neposredna rješenja što će ih oživotvoriti u svojim činima i aktima.

Da bi se istinski razumjelo zašto je opće prihvaćeno da se baš francuska revolucija uzima za presudni, epohalni događaj u novijoj povijesti, nužno je imati na umu povijest Francuske, povijesnu pripravu francuske revolucije —

povijest kakvu nije imala ni jedna druga zemlja, pa ni Engleska ni SAD. Stoga zbivanja ni u jednoj drugoj zemlji nisu mogla imati dubinu i širinu u obilježjima novog niti utjecaj na evropsku i svjetsku povijest kakav je imala francuska revolucija.

U oblikovanju slike pripreme francuske revolucije mora se početi od najranijih ključnih događaja — jer su događaji određujući, oni raniji određuju one kasnije, stvaraju zbilju kakva je povijesno bila. Previdanjem ili isključivanjem bilo kojeg ključnog događaja daje se nepotpuna ili pogrešna slika, a na temelju pogrešne ili nepotpune povijesne slike ili bez povijesne slike ključnih, određujućih događaja događaj se ne može primjereno razumjeti ni ocijeniti. Stoga moramo započeti od samog postanka Francuske, koji ujedno obilježava i njeno izrastanje u autoritativnu i predvodničku zemlju Evrope u kojoj je jedinog bila moguća priprema francuske revolucije, presudnog, epohalnog događaja novije povijesti.

U poremećenim prilikama u zapadnoj i srednjoj Evropi poslije pada Rima rimski pape vidjeli su i našli oslonac u franačkim vladarima, počevši od Pipina Malog. Karla Velikog okrunili su za (rimskog) cara i našli u njemu čvrst oslonac za duhovno (kršćansko) ujedinjenje velikog dijela Evrope, što je on, a poslije njega francuski i njemački vladari, doista i učinio. Područje današnje takozvane Zapadne Evrope velikim se dijelom poklapa s državnom tvorevinom Karla Velikoga. Isto tako francuski (franački) Karolinzi oblikovali su evropski feudalizam — iz dviju tradicija: rimske i došljaka (uglavnom germanskih). Ali u vrijeme Karla Velikoga događa se i prva, takozvana karolinška, renesansa u Evropi. S druge strane, franački su vladari bili presudni branitelji kršćanske Evrope i kršćanstva. Tako Francuska zaustavlja prodor islama preko Pirineja dalje u Evropu (za Karla Martela 732. godine). Ugled i nada u kršćansku misiju franačkih vladara su takvi da im jeruzalemski patrijarh šalje ključeve hrama Svetog groba. I papa Urban II je u Clermontu u Francuskoj 1095. godine pozvao kršćansku Evropu u križarski rat za obranu Svetog groba u Palestini, i to ne na latinskom nego na francuskom jeziku. Duhovno (vjersko) središte Zapadne Evrope samo jednom nije bio Rim, ali je tada bio u Francuskoj, u Avignonu (1305—1378). I ključna duhovna strujanja u srednjovjekovnoj Evropi vezana su uz Francusku — kako oni valdenza, klinijevaca, cistercita i kartuzijanaca tako i teološka poput Abelarda i Tome Akvinskoga. Zatim, strujanja iz islama koja su nosila ideje i djela evropske antike, Grčke i Rima, nisu tekla samo iz Sicilije u Italiju nego još više iz Španjolske preko Francuske. Te činjenice pokazuju da je Francuska već u srednjem vijeku svojevrni simbol Evrope, da se tu odvijaju ključna politička, socijalna i duhovna zbivanja za buduću Evropu. Francuska simbolizira Evropu, ali ne u zatvorenosti i okrenutosti natrag nego u slijedu i otvorenosti.

A i Francuska je rano svjesna te svoje posebne i predvodničke uloge. Već u vrijeme izumiranja loze franačkih Karolinga, kad se nametnulo pitanje nasljedstva, nadbiskup Reimsa Adelbero odlučno tvrdi da to može biti samo časnii Francuz a nikako pripadnik druge države ili naroda (kad se i izabire za vladara Francuske Huguesa Capeta [987], utemeljitelja dugovječne francuske vladarske loze Capeta). Francuska je izborila ugled predvoditeljice evropskih zbivanja prije prijenosa titule vladara Svetog Rimskog Carstva na vladare izvan Francuske, na germanske vladare. A možda joj je upravo to,

to jest da francuski vladari više nisu bili i vladari Svetog Rimskog Carstva, ostavilo prostor i namijenilo Francuskoj ulogu predvoditeljice evropskih zbivanja. Svjesna svoje uloge i potrebe promjena, Francuska je na čuvenom koncilu u Konstanzu (1414—1418) zagovornik jedne druge prakse u Evropi, kojom bi se ograničila vjersko-svjetovna centralizirana vlast u Evropi, priznala se prava država i naroda — da se o bitnim pitanjima glasa po pripadnim narodima, odnosno državama. Da bi Pragmatičnom sankcijom iz Bourgesa (1438) inaugurirala prevlast nacionalnog koncila nad papom, to jest ukinula papski patronat nad nacionalnom crkvom, uvela galikanizam, odnosno galikanske slobode — čime se obznanjuje da francuskom crkvom ne upravlja papa nego vladar Francuske, da prestaju papske ovlasti u svjetovnim pitanjima francuske crkve. Treba također imati na umu da je od protestantskih pokreta u 16. stoljeću za kasnija evropska i svjetska zbivanja bio presudniji kalvinizam, koji je inspiraciju našao u Francuskoj, nego li luteranstvo. Po istoj je logici kasnije Francuska bila najodlučnija u ukidanju presudne obnoviteljske snage katoličkog kršćanstva, reda isusovaca. A sve spomenuto očitovalo se u jednom od prvih i poznatijih akata francuske revolucije — *Dekretu o civilnoj upravi svećenstva*.

Ali jednako su bili odlučni i događaji što su se odigrali usporedno sa spomenutima. Već smo naveli spomenutu karolinšku renesansu. A iz obnovljene otvorenosti Evrope tijekom i poslije križarskih ratova ona nije napredovala samo duhovno nego i materijalno. Nije materijalno jačala samo Italija nego je jačalo i gospodarstvo Francuske. To je pak utjecalo na oblikovanje i jačanje, kasnije za francusku revoluciju presudne, nove socijalne skupine i njenih pogleda — građanstva. (Francuska se revolucija inače imenuje građanskom ili buržoaskom revolucijom — podrazumijevajući u tim pridjevima istoznačice.) Već spomenuta *Magna Carta* (iz 1215) bila je djelo engleskih baruna, koji su prisilili kralja (Ivana) da ozakoni njihove zahtjeve, međutim *Loriška Carta* (iz 1155) djelo je francuskog kapetovića Luja VII, kojom osigurava prava gradova, odnosno građana. Praksu davanja sloboda gradovima, dakle građanima, u evropsku povijest uveli su upravo francuski vladari, istina u svrhu jačanja vladarske vlasti a ograničavanja vlasti feudalaca. Tvorac francuske države gotovo današnjih granica — koji je iz sjevernog dijela Francuske potisnuo engleskog vladara (upravo spomenutog Ivana, i zbog kojeg su poraza engleski baruni bili izazvani da ga prisile potvrditi njihove zahtjeve u Magni Carti) — kralj Filip August (1180—1223) dodijelio je, smatra se, ne manje od sedamdeset osam takvih karata. Tim su se kartama osiguravale sloboda, vlasništvo i samouprava gradovima, odnosno građanima pripadnih gradova.

Tako su se relativno rano na političkoj sceni u Francuskoj suočile dvije socijalne grupe različitih, gotovo suprotnih, interesa i htijenja: plemstvo, koje je branilo feudalni poredak, i građanstvo, koje je tražilo novi poredak. Ali rješenje u Francuskoj nije ostavljeno sukobu tih dviju socijalnih grupa nego presudni politički subjekt postaje središnja državna vlast. Francuska se kreće prema izgradnji snažne apsolutističke vlasti i centralizirane državne uprave, koja određuje i upravlja svim područjima života. Iako se borila s feudalnom zatvorenošću i ograničenošću, s feudalnim ovlastima, s političkom vlašću feudalaca, vlast ipak ostavlja plemstvu mnoge feudalne povlastice.

A to je moralo biti tako zbog toga jer apsolutistička vladarska vlast nije mogla ići i na ukidanje feudalnih povlastica, jer bi time dovela u pitanje poredak na čijem idejnom sustavu je utemeljena apsolutistička vladarska vlast. Naime, stara je ideja o zajednici kao bitnom, za pojedince određujućem biću, nadređenom i određujućem za pojedince, prisutna u gotovo svim političkim tvorbama, kao i ideja da to biće predstavlja vladar; pa i to da je vladar božji izabranik. To je i stajalište ideologije evropskog feudalizma, kršćanstva (da je svaka vlast od boga data, da je vladar izabran po milosti božjoj, da vladareva vlast počiva na načelu božanskog prava). Pa makar uz to išla i ideja o vladaru kao gospodaru svih ljudi i sve zemlje (zemljišta) apsolutistička vlast ni u kojoj zemlji Evrope nije ipak mogla dovesti u pitanje ideologiju feudalnog poretka, potpuno odbaciti taj poredak, ukinuti i feudalne povlastice.

Na temelju kršćanske ideologije evropskog feudalizma i koristeći se francuskom socijalnom zbiljom u Francuskoj se stvara snažna centralistička apsolutistička vlast, uobičajeno simbolizirana imenom i razdobljem Luja XIV. Istodobno Francuska postaje uzor evropskim državama, od Španjolske do Rusije — Versailles je uzor vladarskim dvorovima, od onog španjolskog do ruskog, i na tim je dvorovima u modi francuski jezik, kao što je ranije za svećenike i učene bio latinski. Od 1614. u Francuskoj prestaje sazivanje skupštine staleža. Lujev ministar financija Colbert zastupa i načela nove gospodarske politike — merkantilizma, kojemu je temeljno načelo da bez snažnog gospodarstva nemi ni snažne države, ali da vođenje gospodarstva mora biti u rukama središnje državne vlasti.

Francuska je tako otvorila nove procese ne odbacujući stare okvire, stari poredak, krenuvši k snažniju apsolutne vlasti — što može značiti i ničim ograničenu samovolju vladara. Francuska je postala najpovoljniji ambijent kako za socijalna nezadovoljstva i previranja tako, i kao posljedica toga, i za bogata idejna strujanja. Kao presudna nametnula su se pitanja poretka i vlasti.

Dok je duhovnih strujanja u 17. stoljeću bilo u više evropskih zemalja, a u političkim učenjima preko Hobbesa i Locka isticala se Engleska, Francuska u 18. stoljeću postaje središte novih ideja, novih političkih učenja bez konkurencije. U povijesti ideja 18. stoljeće ostaje obilježeno kao stoljeće francuskih prosvjetitelja.

U Francuskoj je sumnju u postojeće istine i institucije započeo izražavati Montaigne (1533—1592) (koji je inače nekim stajalištima očito inspirirao Rousseaua); sumnjati je na osebujan način nastavio Descartes (1596—1650); da bi se sveobuhvatnom radikalnom kritikom ranijih shvaćanja i institucija nametnuli mnogi prosvjetitelji (oni opredijeljeni u struji Modernih, struji koja je zagovarala ideju napretka) učenjima utemeljenim na prirodnom pravu i vjeri u prosvijećenog čovjeka. Francuska Enciklopedija je njihov prilog osvješćivanju i pripremi za novo.

Radikalizam francuskih prosvjetitelja u političkim idejama najslikovitije se očituje u Rousseauovu sloganu: čovjek je rođen slobodan a svugdje je u okovima; i u njegovu stajalištu da je pobuna koja se završava davljenjem ili svrgavanjem sultana čin isto toliko pravedan koliko i oni kojima je on raspolagao prije toga životima i dobrima svojih podanika.

Francuski su prosvjetitelji iznijeli radikalnu kritiku institucija starog (feudalnog) poretka i njegove ideologije, a posebice vlasti, ustvrdivši da je njen izvor svjetovni (da počiva na prirodnom pravu ljudi i ugovoru), a ne religiozni (da je božansko pravo vladara). Preko Rousseaua zagovarali su i rušenje toga poretka. Upravo zbog takvog idejnog polazišta — stava o svjetovnom izvoru vlasti te da je izvor vlasti prirodno pravo ljudi — Francuska je revolucija, oživotvorivši u svojim temeljnim utjecajnim aktima to idejno polazište, postala presudni, epohalni događaj novije povijesti.

Uoči revolucije 1789. u Francuskoj su svi slojevi bili nezadovoljni, od seljaka do plemića, a idejna priprava je bila takva da je moralo doći do radikalnog obračuna s temeljima starog poretka (ancien regimea). Francuska je bila suočena sa svim lošim posljedicama samovolje vlasti čiji dignitet počiva na temeljima starog (feudalnog) poretka, odnosno njegove ideologije. Posljedice toga nezadovoljstva i takve idejne priprave, jesu zbijanja u Francuskoj od zahtjeva ministra financija de Briennea (da se ima uvesti opće oporezivanje prema imetku, da u skupštini staleža predstavnika građanstva bude koliko i plemstva i svećenstva, da se protestantima vrate građanska prava) do Napoleonova puča. U to doba Francuska je poprište najburnijih i najznakovitijih zbijanja, možda i ne samo novije, povijesti — jer početno opće nezadovoljstvo dobija kasnije različita obojenja i prelazi u sukobe.

Prethodno navođenje ključnih činjenica evropske povijesti odgovor je na moguće pitanje: da li je francuska revolucija bila nužna ili je bila slučajna? (To pitanje je pak samo izraz ključnog teorijskog pitanja: da li poviješću vlada nužnost ili slučajnost?) Vrlo sugestivno može djelovati upozorenje povjesničara Ph. Hittija: da je netko u Evropi početkom 7. stoljeća rekao da će se u barbarskoj Arabiji pojaviti sila koja će za trideset godina krenuti u osvajanje Starog svijeta (Azija, Evropa, Afrika) i ovladati velikim prostorima toga svijeta, svatko bi mu odgovorio da je luđak — a ipak se to dogodilo. Ali, to je tumačenje povijesnih zbijanja gledano izvana a ne iznutra i u kontekstu širih zbijanja.

Nedvojbeno je da je osamdesetih godina 18. stoljeća vladarem Francuske bio netko drugi a ne Luj XVI i zbijanja u toj zemlji krajem 18. stoljeća bila bi nešto drugačija; kao što bi i zbijanja u Engleskoj bila nešto drugačija da joj vladarem na prijelazu 12/13. stoljeće nije bio kralj Ivan. Međutim, *Magna Carta* je možda ublažila stoljetna zbijanja u Engleskoj, ali se nije mogla izbjeći bit zbijanja u 17. stoljeću u Engleskoj. Isto se može reći i za Francusku s kraja 18. stoljeća (a onda i za Evropu i svijet pošlje toga); druge osobe bi možda ublažile (ali možda i pojačale) ili usporile (ali možda i ubrzale) zbijanja u doba francuske revolucije, ali se (gledano iznutra i iz konteksta svih zbijanja) bit tih zbijanja nije mogla izbjeći. (To objašnjenje stajališta o ključnom teorijskom pitanju ostaje izvan humanističke rasprave o kvantiteti i svrsi žrtava promjene).

Ono po čemu, *s jedne strane*, zbijanja koja nazivamo francuska revolucija (1789) označujemo znakovitima, epohalnim, jesu zapravo akti i čini doneseni (ili prihvaćeni kao temeljni) u tim zbijanjima, kao što su *Dekret o ukidanju feudalizma, Deklaracija o pravima čovjeka i građanina, Dekret o civilnoj u-* *pravi svećenstva, Ustav* i uvođenje republikanizma. Nijedan od sličnih akata

i čina u ranijoj povijesti nije imao toliko utjecaja, dobio takvu autoritativnu važnost kao ti akti i čini francuske revolucije; kao što ni na jedan od ranijih sličnih događaja nije uslijedila takva reakcija kao ona evropskih država prema francuskoj revoluciji. Razlog tome je što su ti akti i čini bili rezultat obračuna s jednim poretkom, s temeljima jednog poretka, a sami su bili utemeljeni u idejnom predtekstu oblikovanom u istoj zemlji — u francuskom prosvjetiteljstvu.

Prvi od temeljnih akata donesenih u vrijeme francuske revolucije bio je onaj o ukidanju feudalnih povlastica. Njime se, međutim, htjelo naglasiti nešto više, temeljnije: prekid s jednom epohom, prekid s jednim političkim, socijalnim, gospodarskim i duhovnim poretkom, pa je donesen, odnosno naslovljen kao *Dekret o ukidanju feudalizma.* Temeljni akt francuske revolucije Deklaracija o pravima čovjeka i građanina — koji je zapravo osnova svih spomenutih akata i čina te revolucije — izbacio je u orbitu budućih zbivanja ideološki već razjašnjene vrednote i načela novog poretka. Više ili manje, te vrednote i načela su istaknuti i u aktima SAD iz doba rata za nezavisnost i uspostave federacije i u engleskoj *Deklaraciji prava i sloboda podanika* iz 1689. Ali i u jednom i u drugom slučaju te vrednote i prava su od »boga data«. Ljudska prava ipak nemaju svjetovni izvor. Tek u *Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina* ta su prava prirodna. Ona je radikalno posvjetovila vlast, izvor vlasti. I upravo je stoga baš taj akt postao simboličan i smatra se ishodišnim kad je riječ o inauguraciji ljudskih prava i inspiracijom mnogih kasnijih zbivanja.

U znaku parole »Sloboda, jednakost i bratstvo« i ideologije o prirodnim pravima čovjeka francuska je revolucija na evropskom tlu najavila jedan novi poredak, poredak kojega je subjekt slobodan čovjek, građanin.

Povijest i zbilja Francuske, njena uloga u Evropi, već predvoditeljici svjetskih zbivanja, posebice objašnjavajuća idejna priprava francuske revolucije, te njen odjek i utjecaj u kasnijim svjetskim zbivanjima, učinili su da se upravo francuska revolucija smatra presudnim, epohalnim događajem novije povijesti i ishodištem akata i čina što su pripadni novoinauguriranom poretku.

Francusku revoluciju čini epohalnim i to što su njena zbivanja paradigmatična za mnogobrojna zbivanja poslije te revolucije.

Naime, vrednote istaknute u francuskoj revoluciji — sloboda, jednakost, otpor tlačenju, bratstvo, patriotizam — koje obilježavaju jednu stranu njene epohalnosti, postale su poticajne i za brojna zbivanja u novije doba. Ona su se zbivala redovito po modelu francuske revolucije.

Razumijevajući otvorena, sporna pitanja oko određivanja trajanja revolucije, kao i moguće njezine razdiobe na razdoblja (da revoluciju valja ograničiti na 1789; da obuhvaća razdoblje 1789—91, tj. do donošenja Ustava; razdoblje 1789—92, tj. do ukidanja monarhije; razdoblje 1789—94, tj. do termidorskog prevrata; ili razdoblje 1789—99, tj. do puča Napoleona Bonaparte; pa do stajališta da je razdoblje revolucije 1789—1814, tj. do abdikacije Napoleona, pri čemu se to u jednih smatra vremenom revolucije, a u drugih posebnim razdobljem revolucije) autor pak smatra iz vremenskog odstojanja od dvije stotine godina i odatle mogućeg povijesnog gledanja na francusku revoluciju, da se vrijeme revolucije ne može suviše sužavati, da je ono

duže i od 1789. To stajalište potvrđuju kasnija zbivanja kojima je idejno ishodište u biti u francuskoj revoluciji.

Nisu dakako sva novovjeka zbivanja kojima je idejni korijen i događajna paradigmatičnost u francuskoj revoluciji, istovjetna zbivanjima u toj revoluciji. U usporedbi s francuskom revolucijom mnoga od takvih kasnijih zbivanja širom svijeta čak su siromašnija u raznolikosti subjekata u previranju i zamršenosti previranja, a neka i u žestini sukoba. U Francuskoj u 18. stoljeću u previranju su bili aktivni svi društveni slojevi, od sankilota i Babeufovih »jednakih« do plemstva; a uz to je ideološko-politička scena sukobljenih bila i socijalno pomiješana, šarolika, pa i kontroverzna, zbog čega su i mnogi događaji bili kontroverzni (ni svi montanjari, kao ni svi rojalisti npr. nisu pripadali istom socijalnom sloju). Ali usprkos te događajne neistovjetnosti mogu se jasno uočiti neka zajednička obilježja mnogih kasnijih zbivanja s francuskom revolucijom.

Te bitne događajne odrednice francuske revolucije što čine paradigmu novovjekovnih zbivanja jesu:

1) Svijest o nužnosti promjene u poretku, ili čitavog poretka, sazrijeva u vrijeme njegove krize, odnosno neuspješnosti da se održi socijalna ravnoteža, socijalni mir;

2) Sazrijeva svijest da je promjena moguća upravo kad je poredak u krizi;

3) Za promjenu je nužan idejni koncept novoga;

4) Da bi bila što utjecajnija, ideologija neminovno sadrži elemente općeg i utopijskog;

5) Za promjene je potrebno političko organiziranje vođeno određenom ideologijom, koja se oslanja ili izražava interese većine pučanstva;

6) Za promjenu je potrebna organizirana propaganda — s idejnim konceptom, s odgovarajućim izborom i idejnom obojenošću informacija, i u tom duhu »osvješćivanje« što šireg kruga pučanstva;

7) Zbog ipak različitih interesa oko promjena nastupaju sukobi različitih socijalnih slojeva i njihovo političko grupiranje — postanak različitih političkih stranaka, ili bar frakcija;

8) Da bi se promjena izvršila, potrebno je domoći se vlasti i snagom vlasti mijenjati poredak;

9) U realnosti, zbog neminovnog sukoba interesa, odnosno pogleda različitih socijalnih skupina — a kojih pristaše, naravno i iz vlastitih interesa, mogu biti i izvan zemlje — dolazi do dijeljenja na »prijatelje« i »neprijatelje«. Dolazi u pitanje pridržavanje načela polazišne ideologije — i prihvaća se Machiavellievo načelo: cilj opravdava sredstvo. Neminovno se uvodi i razrađuje strategija i taktika pokreta. A to opet uvjetuje pojavu »otpadništva« i frakcija;

10) Zbog, uglavnom nužno nastalih, nepovoljnih okolnosti stranka ili frakcija na vlasti uvodi izvanredna stanja, donosi izvanredne mjere, organizira posebne službe (»spasa«), daje posebna ovlaštenja i traži disciplinu, odnosno prihvaćanje izvanrednih mjera — uvodi politički teror;

11) Teror neminovno širi krug nezadovoljnika i prigušenog ili otvorenog otpora, zbog čega, prije ili kasnije, dolazi do uklanjanja s vlasti nasilnog nositelja promjena; pri čemu smjenitelji ranijih nositelja vlasti ne moraju biti »čiste duše«, a niti se pridržavati utvrđenih načela;

12) Neka od temeljnih ideoloških načela, s kojima se išlo u promjene, ipak polako postaju odrednica javnog života (ali i ne moraju);

13) Prije ili kasnije dolazi do izvoza revolucije.

Ta obilježja francuske revolucije ponavljala su se, po istoj shemi, u brojnim zbivanjima širom svijeta u novijoj povijesti, i u samoj Francuskoj nekoliko puta u slijedećih stotinu godina.

Za dosta primjera jakobinci ostaju paradigmatičan uzorak vodećeg nositelja promjena (od njihova stvaranja Bretonskog kluba 1789. do odluke termidorskog Konventa, u jesen 1794, o zatvaranju kluba jakobinaca).

Nasilje koje se provodilo u francuskoj revoluciji u ime humanih promjena — a koje je ostalo paradigmatično za zbivanja potaknuta vodećim vrednotama te revolucije — otvorilo je od vremena tadašnjih zbivanja do danas pitanje: što je tome uzrok? Navode se i različiti, površni ili dublji odgovori — od odobravanja i opravdavanja terora do osude i zgražanja.

Nedvojbena je činjenica da je terora bilo. Presudnim stoga postaje pitanje razjašnjenja korijena tog terora. O tome pitanju valja govoriti na dvije razine, preko dva povezana činioca, ljudskog i idejnog dokumenta — (čovjeka jer je on mjera stvari, tvorac i jedini mogući oživotvoritelj ideologije i jer se sama ideologija oblikuje radi čovjeka; a idejnog dokumenta, jer je on orijentir ljudskih čina) — na primjeru Robespierrea i *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina*.

Robespierre je nedvojbeno bio, a takvim su ga i držali, simbol revolucije. Pisao je i nacrt *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina*, iako sve njegove ideje nisu i prihvaćene. Bio je dosljedni zastupnik pogleda bez sumnje poticajnog ideologa francuske revolucije J. J. Rousseaua. Držali su ga za dosljedna i čak čudoredna čovjeka, i nazivali *Nepotkupljivi*. Istupao je kao branitelj jednakopravnosti svih ljudi. Ističu da se uvijek držao sredine, da je bio protiv »lijeve« i »desne« krajnosti, a pri kraju života čak i odlučno ustao protiv slijepog terora. Ali ipak Robespierre je bio autoritet jakobinaca, a jakobinci su u revoluciji počinili mnogo terora. Kad su ga pariške mase oslobodile iz zatočeništva, što ga je odredio Konvent, i pružile mu priliku »da se spasi« — Robespierre je nije iskoristio. Ali se nije kao Sokrat pomirio s osudom Konventa, nego je, kažu, bio zbunjen. Imajući na umu sve netom rečeno, pitanje treba zaoštriti na toj Robespierreovoj zbunjenosti. Da li je Robespierre bio zbunjen činjenicom da se njega, Robespierrea, stavlja izvan zakona ili je možda (kao i pojedini revolucionari u kasnijim zbivanjima) razmišljao o vlastitom stajalištu: da je vlada revolucije despotizam slobode protiv tiranije. Stajalište koje može i lijepo zvučati, ali je krajnje upitno kad se riječ sloboda nađe između riječi: vlada, revolucija, despotizam, tiranija.

S tom upitnošću pređimo sad na temeljni akt francuske revolucije — *Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina*. A ta se upitnost odmah razotkriva u protuslovljima tog temeljnog idejnog akta.

Već su navedene vrednote, ljudska prava i iz njih izvedena načela Deklaracije (da su ljudi rođeni i ostaju slobodni i jednaki u pravima; da su to prava: sloboda, vlasništvo i sigurnost; da politička udruživanja moraju biti u službi očuvanja tih nepovredivih prava ljudi; da nitko ne može biti spriječen u svom mišljenju i vjerovanju; da je osigurana sloboda govora, pisanja i objavljivanja; da građani biraju javne službenike i da su subjekti nadzora javnih službi). Ako su to temeljna prava ljudi, treba sad postaviti pitanje o ostalom tekstu Deklaracije: Odakle potreba prava na otpor tlačenju? Od koga? Ako su građani subjekt javnog života, kako suverenitet može bitno počivati na naciji? Ako je načelno pravo čovjeka sigurnost, zašto se u izražavanju sloboda granica mora odrediti zakonom? Koja to djela subjekata javnog života povređuju društvo? Koje su to »opće volje« izraz zakoni? Što je to »sposobnost« i »talent« po čemu se ljudi razlikuju — ako su svi ljudi jednaki pred zakonom i imaju ista prirodna prava — i tko to određuje? Što to znači da se kazne hapšenja i zatvora primjenjuju kad je to (točno i jasno) nužno? Što to znači da nitko ne smije sprečavati pojedinca u mišljenju i vjeri ukoliko ne povređuje javni red određen zakonom? Što znači da su građani u slobodi govora, pisanja i objavljivanja odgovorni za zloupotrebu određenu zakonom? Zašto građani moraju odlučivati preko svojih predstavnika? Zašto formulacija da društvo (javnost) a ne građani imaju pravo uvida u poslove svakog javnog činitelja? Ako je vlasništvo sveto pravo, zašto ono može biti oduzeto »u nuždi«? I na kraju — zašto se u naslovu Deklaracije navodi čovjek i građanin, a ne samo čovjek ili samo građanin?

U Deklaraciji se navode prava čovjeka, ali pažljivim iščitavanjem može se uočiti i obratno, naglasak na ovlasti vlasti. Pristaše liberalne demokracije pozivaju se na Deklaraciju videći u njoj samo odredbe o ljudskim pravima. S više prava mogu se nažalost pozivati na Deklaraciju pristaše nedemokracije, zagovornici vlasti. Za teror jakobincima nikakva smetnja nije mogla, nažalost, biti Deklaracija. »Objektivni« ili »realisti« će Deklaraciju u cjelini opravdavati »realnošću«, realnim životom; kao i pravnici nužnošću normi, koje su po prirodi stvari određujuće, dakle i ograničavajuće. Ali treba biti svjestan da Deklaracija nije samo dokument obrane »ljudskih prirodnih prava« i sloboda, obrana čovjeka kao subjekta politike, nego pruža i opravdanje samovolje nositelja vlasti.

Deklaracija je nažalost idejno nepročišćeni dokument, i proizvod rusovskih idejnih zasada. Valja imati na umu da, dok je u Aristotela odnos pojedinca i zajednice ostao zbrkan, teorijski neraščišćen, Rousseau je odnos pojedinačne i opće volje ipak riješio tako da je prevaga na općoj volji. A to se i u Deklaraciji očituje — imanetno tu je ipak prevaga na ovlasti predstavnika vlasti.

Takva idejna podloga političkog, točnije vlasti, ostaje do danas važećom u većini prostora svijeta; pa nije čudno da je francuska revolucija paradigmatična za kasnija zbivanja, a njen temeljni dokument Deklaracija o pravima čovjeka i građanina autoritativni dokument za provođenje različitih političkih praksi. Pitanje demokracije i dalje se promatra kroz prizmu ovlasti predstavnika vlasti. Pitanje demokracije tako ostaje i dalje teorijski neraščišćeno, jer je ostalo neraščišćeno pitanje odnosa pojedinca i zajednice. Stoga se iz iste

idejne podloge taj odnos u različitim prilikama može različito operacionalizirati.

Možda za tu teorijsku neračšičćenost idejne podloge političke prakse postoje i dublji razlozi, ali to valja utvrditi. Jer lako se uočava problematičnost ovlasti predstavnika vlasti, kao i moguće ili realno nezadovoljstvo građana, teže je, iako presudnije, suočiti se s pitanjem idejnog temelja kao legitimizacija vlasti, idejnog temelja političkog života.

Očito je da *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina* nije najsretniji nacrt operacionalizacije za realno ostvarenje vrednota koje su u njoj inaugurirane i što je bio cilj — slobode, jednakosti, vlasništva i otpora tlačenju. Francuska revolucija, pa onda i Deklaracija kao njen temeljni dokument, smatraju se djecom francuskih prosvjetitelja, i ponaosob J. J. Rousseaua. Kako se francuske prosvjetitelje smatra racionalistima, to se i njihovu predstavniku Rousseauu, ideologu presudnom za francusku revoluciju, pristupa kao racionalisti. A to je pogrešno. Rousseau je ponajprije strasni romantik, a mnogo manje smireni racionalist. Stoga nije primjereno ni francusku revoluciju ni njen temeljni i dokument presudna utjecaja *Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina* unaprijed smatrati djelima razuma, nego im treba pristupiti razumno.

LITERATURA

- Aristotel, *Politika*, Globus—Liber, Ljubljana 1988.
- C. Brinton — J. B. Christopher — R. L. Wolff, *Civilization in the West*, Prentice Hall, New York 1964.
- Essential Works of Chinese Communism*, Bantam Books, New York 1972.
- Historija čovječanstva* (UNESCO), svesci — III—VI, Naprijed, Zagreb 1972—78.
- F. Hiti: *Arapi u povijesti*, Veselin Masleša, Sarajevo 1967.
- V. I. Lenin, *Sočinenija*, IMEL pri CK KPb, Moskva—Leningrad 1941—61.
- Povijest svijeta*, Naprijed, Zagreb 1977.
- Robespierre i Saint-Just, *Odabrani govori*, Kultura, Zagreb 1953.
- J. J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima, Društveni ugovor*, Školska knjiga, Zagreb 1978.
- A. Soboul, *Francuska revolucija*, Naprijed, Zagreb 1966.
- M. Viorst, *The Great Documents of Western Civilization*, Chilton Book Co, Philadelphia 1967.

Eduard Kale

THE FRENCH REVOLUTION AND THE NEW ERA

Summary

The abolishment of the monarchy, the rights of the citizen, the civil administration of the clergy, the abolishment of feudalism, none of these happened originally and for the first time in France in 1789. Yet it was only during the French Revolution that the general social circumstances allowed that they should have wider influence and achieve historical importance. These events and decisions had the explicit and genuine depth, fundamentality, and comprehensiveness of a significantly new historical occurrence. The French Revolution became the paradigm of future political practice.

LITERATURA

1. Eduard Kale, "The French Revolution and the New Era", *Politička Misao*, Vol. XXVI, No. 3, 1989, pp. 66-79.
2. *Encyclopedia of the French Revolution*, ed. by J. H. Coatsworth, London, 1975.
3. *Encyclopedia of the French Revolution*, ed. by J. H. Coatsworth, London, 1975.
4. *Encyclopedia of the French Revolution*, ed. by J. H. Coatsworth, London, 1975.
5. *Encyclopedia of the French Revolution*, ed. by J. H. Coatsworth, London, 1975.
6. *Encyclopedia of the French Revolution*, ed. by J. H. Coatsworth, London, 1975.
7. *Encyclopedia of the French Revolution*, ed. by J. H. Coatsworth, London, 1975.
8. *Encyclopedia of the French Revolution*, ed. by J. H. Coatsworth, London, 1975.
9. *Encyclopedia of the French Revolution*, ed. by J. H. Coatsworth, London, 1975.
10. *Encyclopedia of the French Revolution*, ed. by J. H. Coatsworth, London, 1975.